

JANUSZ SŁODCZYK
AGNIESZKA DEMBICKA

Uniwersytet Opolski

FUNKCJA AKADEMICKA W STRUKTURZE PRZESTRZENNEJ OPOLA

Abstract: Academic Function in Spatial Structure of Opole. The quickly increasing importance of the function of academic institutions has been observed in the urban spatial structure of the most highly developed countries for decennia, while in Poland this process started only about 15 years ago. At this background, the aim of the research presented is to identify the main directions of the development of academic functions in the Polish city of Opole in the context of trends in localisation of academic centres. During the period of economic transformation many institutions and companies located in historical objects were closed down. The dynamic development of higher education had as a consequence that educational activities were developed in these objects, being an opportunity to revitalise and increase the quality of the city centre, significantly influencing the spatial and physiognomic urban structure.

Wprowadzenie

Malejąca rola tradycyjnej funkcji przemysłowej w miastach, rosnące znaczenie produkcji zaawansowanej technologii oraz szybki wzrost zapotrzebowania na wysoko wyspecjalizowane kadry powodują, że funkcja akademicka staje się jedną z najważniejszych funkcji w mieście postindustrialnym. Szybko rosnąca rola funkcji akademickiej znajduje odzwierciedlenie w strukturze przestrzennej miast. Tendencje te występujące od dłuższego czasu w krajach najbardziej zaawansowanych w rozwoju społeczno-gospodarczym, od kilkunastu lat obserwujemy również w Polsce.

Celem prezentowanych badań jest określenie głównych kierunków rozwoju funkcji akademickiej w przestrzeni Opola na tle ogólnych tendencji w zakresie lokalizacji funkcji akademickiej w przestrzeni miejskiej.

Rosnące znaczenie funkcji akademickiej w życiu społecznym i gospodarczym miast w Polsce związane jest z rozwojem gospodarki opartej na wiedzy i szybkim rozwoju kształcenia na poziomie wyższym. W tradycyjnych ośrodkach uniwersyteckich funkcja akademicka zajmuje coraz większe przestrzenie. Jednocześnie funkcja ta

pojawiła się w wielu ośrodkach średniej wielkości, w których nie występowała nigdy wcześniej. Funkcja akademicka zajmuje nie tylko pojedyncze budynki w mieście, ale całe bloki urbanistyczne czy też dzielnice miasta zajmowane przez uczelnie wyższe i instytuty badawcze.

Obserwujemy zarówno rozwój nowej przestrzeni w mieście przeznaczonej dla badań i szkolnictwa wyższego, jak i proces przejmowania przez funkcje akademickie obiektów i terenów zajmowanych wcześniej przez inne funkcje. Oznacza to, że przestrzennym wyrazem wzrostu znaczenia funkcji akademickiej w stosunku do innych funkcji miasta jest zwiększanie się powierzchni terenów zajmowanych przez tę funkcję w wyniku procesów:

- ekspansji na nowe tereny oraz
- sukcesji, czyli przejmowania terenów po innych rodzajach działalności.

Dynamika rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce po 1989 r., powoduje że funkcja akademicka, obok lokalizacji tradycyjnych pojawiła się w różnych częściach miast, wszędzie tam gdzie możliwe było nabycie lub przejęcie istniejących budynków lub działek pod budowę nowych obiektów. W odniesieniu do szkół niepublicznych trudno byłoby wręcz wskazać lokalizację, którą można określić jako typową. Licznie powstające szkoły niepubliczne przejmowały budynki po różnych instytucjach w różnych strefach miasta. Są to dawne obiekty administracyjne należące do przedsiębiorstw przemysłowych, obiekty wojskowe, budynki po zlikwidowanych szkołach i inne. W lokalizacjach tych trudno wskazać na określoną logikę przestrzenną, ponieważ decydującym czynnikiem była dostępność obiektu i finansowe warunki jego nabycia.

Analiza tradycyjnych lokalizacji funkcji akademickiej w przestrzeni miasta pozwala wyróżnić następujące przypadki:

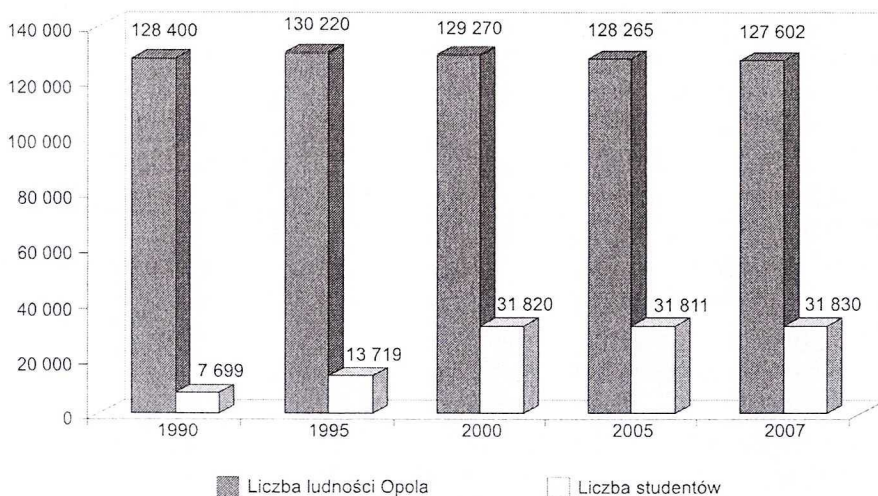
- pojedyncze obiekty lub większe fragmenty w starych historycznych centrach miast;
- tereny poza starym centrum lecz w ramach (lub na obrzeżu) śródmieścia;
- kampusy uniwersyteckie w strefie peryferyjnej miasta.

W ramach każdej z wymienionych lokalizacji można wyróżnić:

- a) tereny i pojedyncze obiekty budowane w różnych okresach z przeznaczeniem dla funkcji akademickiej;
- b) tereny i obiekty, które pełniły inną funkcję i zostały przejęte przez funkcję akademicką (najczęściej w ostatnim okresie dynamicznego rozwoju szkolnictwa wyższego).

1. Wzrost roli funkcji akademickiej w życiu społecznym i gospodarczym Opola

W Opolu, podobnie jak i w innych miastach Polski, funkcja akademicka odgrywa coraz większą rolę w życiu społecznym i gospodarczym. Podstawową rolę w strukturze funkcji akademickiej Opola odgrywają dwie publiczne uczelnie, Uniwersytet Opolski (liczba studentów w 2007 r. 14 676, liczba pracowników

Ryc. 1. Liczba mieszkańców i studentów miasta Opola w latach 1990-2007

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Opolskich Roczników Statystycznych GUS 1990-2007* (ryc. 1, 2).

1370¹) oraz Politechnika Opolska (odpowiednio 10 987 i 876²). Od 12 lat w ośrodku rozwija się również Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji oraz utworzona w 2003 r. Państwowa Medyczna Wyższa Szkoła Zawodowa. Ponadto, dwie niepubliczne szkoły wyższe z innych ośrodków uruchomiły kształcenie w Opolu.

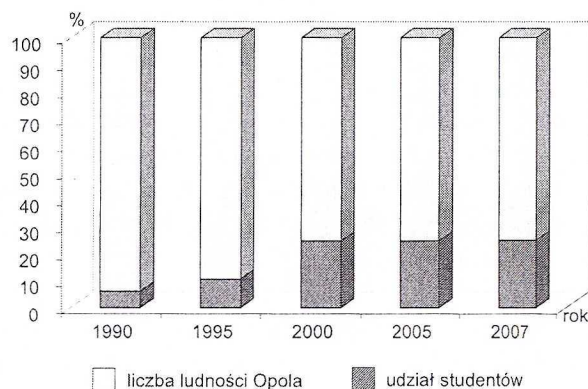
O wzroście znaczenia funkcji akademickiej Opola decyduje zarówno rozwój kształcenia na poziomie wyższym, jak i spadek znaczenia funkcji produkcyjnej, oraz wieloletnia stabilizacja liczby ludności na poziomie 128 tys. mieszkańców. Przy utrzymującej się liczbie mieszkańców, liczba studentów w ostatnich piętnastu latach dynamicznie wzrastała (ryc. 1). W 1990 r. na uczelniach Opola studiowało prawie 7,7 tys. studentów, a pięć lat później liczba studentów podwoiła się. W 2005 r. na uczelniach Opola studiowało ponad 31 tys. osób. Wyraźnie wzrosła również liczba nauczycieli akademickich. W okresie akademickim 2000-2007 wzrost liczby nauczycieli akademickich wynosił 35%³.

Udział studentów w ogólnej liczbie ludności miasta od 1990 r. wzrósł czterokrotnie- (1990 r. – 6%, 2007 r. – 24,9%). Na tak gwałtowny wzrost odsetka studentów miało wpływ kilka czynników, takich jak: rosnąca rola wykształcenia akademickiego, utworzenie Uniwersytetu Opolskiego (na bazie WSP oraz Instytutu Pastoralnego KUL), przekształcenie WSI w Politechnikę Opolską oraz rozwój uczelni niepublicznych.

¹ www.bip.uni.opole.pl

² *Ibid.*

³ *Struktura kształcenia w województwie opolskim w kontekście zmian społeczno-gospodarczych i jej wpływ na sytuację na rynku pracy*. Informacja na posiedzenie Wojewódzkiej Komisji Dialogu Społecznego, Opole, październik 2007.

Ryc. 2. Procentowy udział studentów polskich uczelni wśród mieszkańców miasta Opola

Nie ulega wątpliwości, że rola funkcji akademickiej w życiu społecznym Opola jest coraz większa. O wzroście znaczenia uczelni wyższych w życiu miasta Opola, świadczy zarówno stosunek liczby studentów do liczby ludności, jak i stały wzrost zatrudnienia na opolskich uczelniach (ryc. 2).

Wpływ funkcji akademickiej przejawia się w wielu płaszczyznach. Jest to istotny czynnik wywołujący napływ kapitału na rynek badanego ośrodka. W tym sensie funkcja akademicka staje się jedną z czołowych funkcji egzogenicznych Opola i ważnym elementem bazy ekonomicznej ośrodka. Rola funkcji akademickiej jako czynnika napływu kapitału do miasta realizuje się m.in. przez:

- zarobki pracowników uczelni pochodzące w znacznej większości z budżetu centralnego;
- stypendia studentów;
- wynajmowanie mieszkań przez studentów;
- pozyskiwanie przez uczelnię środków zewnętrznych na badania naukowe;
- opłaty za studia.

Studenci stanowią istotną część osób korzystających z takich funkcji usługowych miasta, jak gastronomia, handel, dyskoteki, ośrodki rekreacji itp.

2. Lokalizacja funkcji akademickiej w przestrzeni miasta

Koncentracje funkcji akademickiej w Opolu występują zarówno w ścisłym centrum miasta, w obrębie lub na obrzeżach dzielnicy śródmiejskiej, a także w strefie zewnętrznej miasta. Koncentracje te tworzone są głównie przez obiekty Uniwersytetu Opolskiego i Politechniki Opolskiej. Większość lokalizacji obiektów i terenów akademickich Opola można przyporządkować do typów lokalizacji wyróżnionych w zaproponowanej we wstępie klasyfikacji.

2.1. Lokalizacje w centrum miasta

Opole nie jest starym miastem akademickim, dlatego w centrum nie występują stare historyczne obiekty zbudowane na potrzeby uniwersytetu, tak jak w Krakowie czy Wrocławiu. Funkcja akademicka pojawiła się w Opolu dopiero po II wojnie światowej, kiedy to w 1954 r. przeniesiono z Wrocławia do Opola Wyższą Szkołę Pedagogiczną. W późniejszych latach powstała Wyższa Szkoła Inżynierska. Na bazie nowych uczelni przez kilkadziesiąt lat w ośrodku opolskim skutecznie budowano środowisko i struktury akademickie.

W centrum Opola można wyróżnić budynki o charakterze reprezentacyjnym, które pełnią obecnie funkcję akademicką, chociaż nie zostały zbudowane w tym celu. Zjawisko to występuje zresztą w wielu miastach, które nie mają długiej, kilkusetletniej tradycji akademickiej. Przez lokalizację funkcji akademickich w tego typu obiektach miasto i działające w nim uczelnie upodabniają się w sensie fizjonomicznym do starego ośrodka akademickiego.

W przypadku Opola funkcja akademicka zajęła m.in. dawną reprezentacyjną siedzibę władz partyjnych, obiekt poszpitalny, budynki szkół średnich i inne.

2.2. Lokalizacje w dzielnicy śródmiejskiej poza obrębem ścisłego centrum

Na obszarze dzielnicy śródmiejskiej można wyróżnić kilka koncentracji funkcji akademickiej. Jedną z nich jest główny kampus uniwersytecki zlokalizowany na terenie zagospodarowanym na potrzeby Wyższej Szkoły Pedagogicznej. Główny obiekt i część towarzyszących mu budynków są przykładem zagospodarowania z lat 60., przeznaczonego od początku dla funkcji akademickiej. W sensie przestrzennym przedłużeniem tego obszaru jest teren Państwowej Medycznej Wyższej Szkoły Zawodowej na bazie dawnego liceum pielęgniarstwa. Jest to przykład przejęcia przez funkcję akademicką budynków szkolnych. Przykładem adaptacji budynków pełniących wcześniej inne funkcje jest ukształtowany na obrzeżach śródmieścia kampus Wydziału Teologicznego na bazie dawnych koszar z okresu sprzed I wojny światowej.

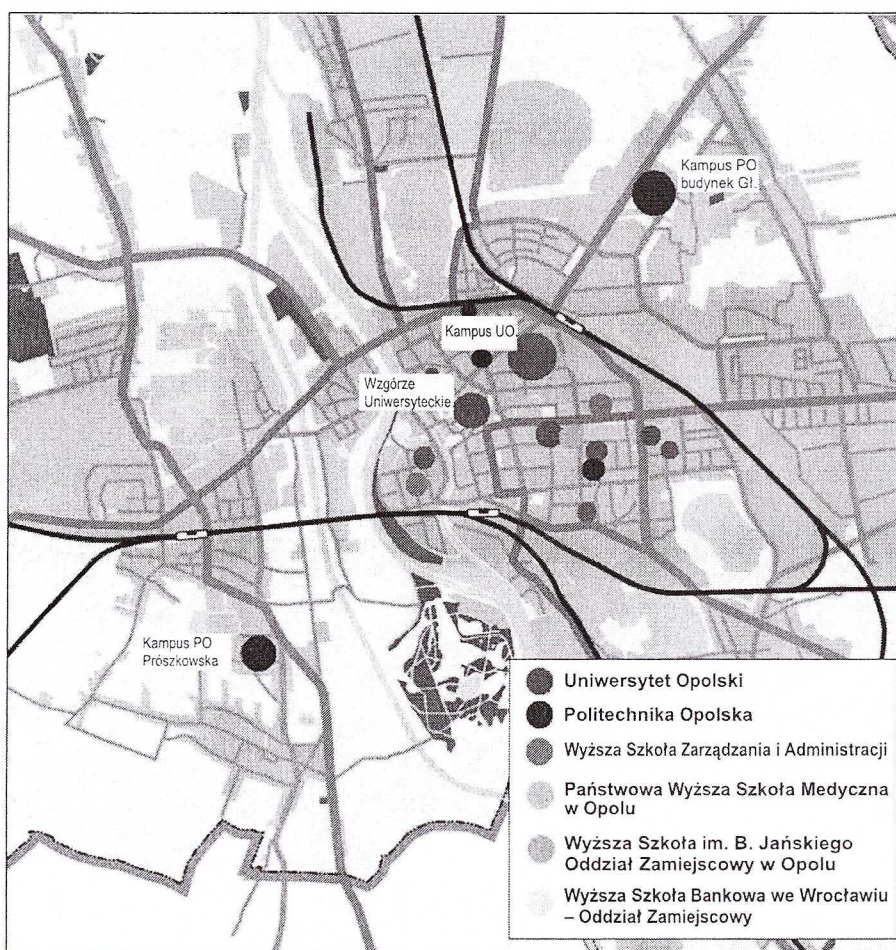
2.3. Kampusy akademickie w strefie peryferyjnej miasta

W strefie zewnętrznej zlokalizowane są dwa wyraźnie wyodrębniające się kampusy akademickie – Politechniki Opolskiej na północno-wschodnim i południowo-zachodnim krańcu miasta. Przykładem kampusu powstałego i zaprojektowanego z przeznaczeniem dla funkcji akademickiej jest zbudowany w latach 70. zespół obiektów dawnej Wyższej Szkoły Inżynierskiej stanowiący obecnie tzw. I kampus Politechniki Opolskiej. Przykładem adaptacji budynków pełniących wcześniej inne funkcje jest

utworzenie w 2002 r. kampusu Politechniki Opolskiej na bazie zlokalizowanych za miastem terenów i obiektów powojaskowych.

2.4. Pojedyncze obiekty akademickie w różnych częściach miasta

Oprócz wymienionych większych koncentracji funkcji akademickiej w przestrzeni Opola, na terenie miasta występują też pojedyncze obiekty użytkowane przez uczelnie. Są to obiekty Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji (trzy budynki w różnych miejscach), oraz obiekty dwóch szkół spoza Opola, które uruchomiły tu swoją działalność (ryc. 3).

Ryc. 3. Plan miasta Opola z uwzględnieniem budynków uczelni wyższych

Źródło: Opracowanie własne na podkładzie mapy www.maps.google.pl, z wykorzystaniem informacji zawartych w informatorach uczelni wyższych miasta Opola, 2007.

3. Strategie przestrzennego rozwoju uczelni opolskich

3.1. Uniwersytet Opolski

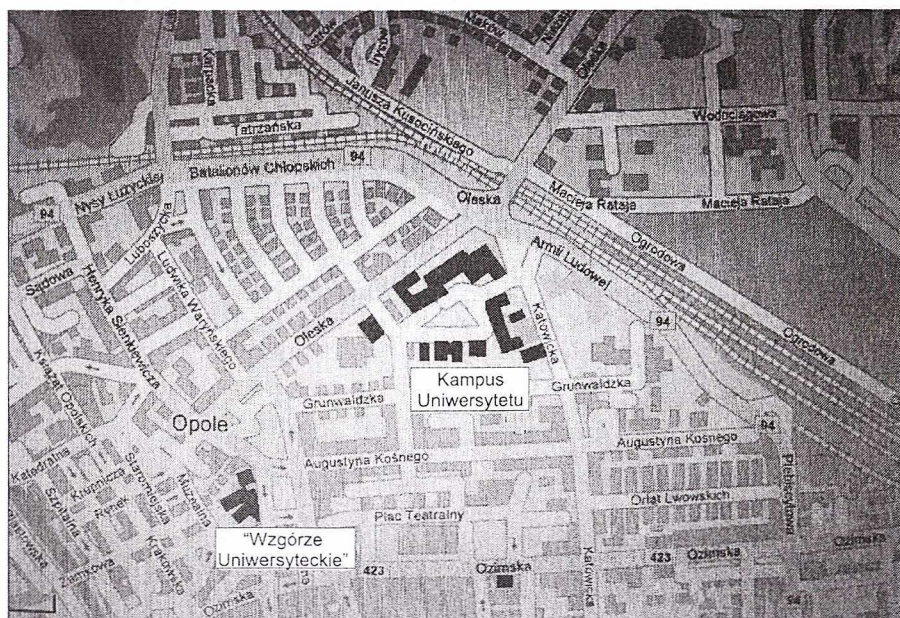
– rozwój i umacnianie funkcji akademickiej w centrum miasta

Analiza kierunków rozwoju Uniwersytetu Opolskiego po 1990 r. pozwala wyróżnić następujące działania uczelni w przestrzeni miasta:

- przejmowanie budynków w centrum miasta, w powiązaniu z dotychczasowym terenem zajmowanymi przez uczelnię;
- rozwijanie i modernizację głównego kampusu;
- zbywanie budynków oddalonych od głównego kampusu niefunkcjonalnych i wymagających gruntownego remontu;
- tworzenie nowej przestrzeni tożsamości miasta (Wzgórze Uniwersyteckie).

W rezultacie wymienionych działań, Uniwersytet Opolski umocnił swoją obecność w śródmieściu i wprowadził funkcję akademicką do historycznego centrum miasta.

Z punktu widzenia kształtowania przestrzeni miasta szczególne znaczenie ma realizacja koncepcji „Wzgórza Uniwersyteckiego” będącej autorskim projektem profesora Stanisława Niciei (Rektora Uniwersytetu) (ryc. 4).

Ryc. 4. Centrum Opola z uwzględnieniem Kampusu UO, Wzgórza Uniwersyteckiego

Źródło: Opracowanie własne z wykorzystaniem www.maps.google.com, na podstawie informacji zawartych w informatorze Uniwersytetu Opolskiego 2007/2008 r.

W 1996 r. Senat Uniwersytetu Opolskiego podjął niezwykle istotną dla uczelni, jak się potem okazało dla miasta, decyzję o przejęciu budynku opuszczonego przez Wojewódzki Szpital Zespolony w centrum miasta. Budynek jest znakomicie zlokalizowany i wyeksponowany. Natomiast w momencie przejęcia przez uczelnię, zarówno budynek, jak i jego otoczenie znajdowały się w stanie prawie całkowitej dewastacji.

Przez wiele lat tereny przylegające do szpitala były ogrodzone i raczej zaniedbane. Również po opuszczeniu tych terenów przez szpital były one niedostępne dla mieszkańców. Praktycznie teren ten nie istniał w świadomości Opola. Przebudowany obiekt przejął funkcję głównej siedziby uniwersytetu (rektorat, Wydział Filologiczny). Sąsiedni budynek kiedyś należący również do szpitala, po odbudowie został przeznaczony na potrzeby uniwersyteckiej administracji. Elementem realizowanej przez uniwersytet koncepcji jest jednak nie tylko rewitalizacja dwóch historycznych budynków i znalezienie odpowiedniej siedziby dla jednostek uniwersyteckich, ale również udostępnienie ich terenów wokół budynku, mieszkańcom miasta z jednoczesnym nadaniem im nowego oblicza i w rezultacie utworzeniu nowej przestrzeni tożsamości mieszkańców Opola. Realizacja koncepcji i zagospodarowanie tzw. Wzgórza Uniwersyteckiego polega na wprowadzeniu tam zabytkowych elementów rzeźbiarskich przywiezionych z różnych miejsc woj. opolskiego. Należy dodać, że wszystkie dzieła rzeźbiarskie, jakie pojawiły się wokół nowego Collegium Maius w swoich pierwotnych lokalizacjach znajdowały się w stanie kompletnej dewastacji i zostały zrekonstruowane, a ich odnowa i rekonstrukcja zostały sfinansowane ze środków Uniwersyteckiego Stowarzyszenia na Rzecz Ratowania Zabytków Śląska Opolskiego powołanego przez rektora uniwersytetu, przykładem wspomnianych obiektów są m.in.: Figura Św. Krzysztofa, osiemnastowieczne posągi „Czterech Pór Roku” i wiele innych (fot. 1).

Obok wymienionych elementów zabytkowych, przestrzeń wokół budynków została wzbogacona o elementy nowe nawiązujące swą formą do historii. Należą do nich m.in. stylizowane arkady otaczające niewielki dziedziniec i studnia Św. Wojciecha.

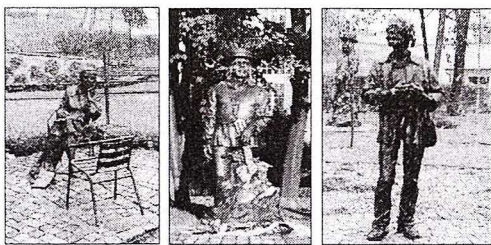
Obok rzeźb zabytkowych, na terenie uniwersytetu w centralnej części miasta pojawiły się pomniki współczesne, wybitnych postaci, ze świata kultury, głównie muzyki co nawiązuje do funkcji Opola będącego od ponad 30 lat. siedzibą Festiwalu Polskiej Piosenki. Staraniem uniwersytetu i sponsorów możliwe było postawienie pomnika Agnieszki Osieckiej, Czesława Niemena, Marka Grechuty, a także wybitnego twórcy teatralnego Jerzego Grotowskiego (fot. 2).

Nowym elementem przestrzeni miasta stały się również nazwy budynków uniwersyteckich nawiązujące do tradycji akademickich, jak: Collegium

Fot. 1. Przykłady zabytkowych elementów wprowadzonych na teren Wzgórza Uniwersyteckiego: barokowy zespół rzeźb H. Hartmanna „Cztery pory roku” oraz posąg św Krzysztofa C. Kerna

Autorzy: E. Ziemińska, B. Kurys

Fot. 2. Wzgórze Uniwersyteckie w Opolu:
pomniki Agnieszki Osieckiej, Czesława Niemena
oraz Stanisława Grotowskiego będące dziełem

Mariana Molendy
Autor: E. Ziemnicka

Maius, Collegium Civitas, Collegium Pedagogicum, Collegium Oeconomicum.

W rezultacie opisanych działań i zagospodarowania terenu powstał nowy interesujący fragment przestrzeni Opola. Należy jednak podkreślić, że zaprezentowana koncepcja kształtowania przestrzeni „historycznej” w kształcie, który nie istniał wcześniej w tym miejscu wywołała ożywioną dyskusję w środowisku architektów, urbanistów i historyków. Wydaje się jednak, że spór rozstrzygają mieszkańcy i przyjezdni, dla których te-

ren Wzgórza Uniwersyteckiego i elementy zagospodarowania, które się na nim znajdują, stały się celem zwiedzania, miejscem odpoczynku, obiektem wykonywania pamiątkowych fotografii, i stale utrwalającym się elementem tworzącym obraz centrum Opola. Warto dodać, że Wzgórze Uniwersyteckie stało się centrum życia i miejscem organizacji koncertów i ważnych uroczystości.

Fragment przestrzeni, przez wiele lat w dużym stopniu niedostępny, zdewastowany, praktycznie nie istniejący w świadomości mieszkańców, stał się jednym z najważniejszych elementów przestrzeni symbolicznej miasta.

Równoległym kierunkiem aktywności uniwersytetu jest modernizacja i rozbudowa starego kampusu, na który składają się m.in. wspomniane już obiekty dawnego WSP z lat 60., budynki akademików z lat 70., istniejące na tym terenie budynki przedwojenne oraz nowe obiekty zbudowane na terenie kampusu przez uniwersytet w ostatnich piętnastu latach (Collegium Pedagogium, Collegium Civitas, nowy akademik „Niecheć”).

3.2. Politechnika Opolska – rozwój funkcji akademickiej w kampusach na terenach zewnętrznych miast

W stosunku do uniwersytetu w działaniach Politechniki Opolskiej można zaobserwować odwrotny kierunek rozwoju przestrzennego, polega on na koncentracji wysiłków i działalności inwestycyjnej na terenie dwóch kampusów zlokalizowanych na przeciwnych krańcach miasta. Oznacza to jednocześnie zmniejszanie się roli budynków Politechniki zlokalizowanych na terenie śródmieścia.

Politechnika Opolska przyjęła inną strategię przestrzenną, umacniając swoimi działaniami, funkcję akademicką w dwóch kampusach na terenach zewnętrznych miasta, oraz zmniejsza rolę budynków zlokalizowanych na terenie śródmieścia. Nowo powstały budynek dydaktyczny „Łącznik” wzbogaca dawne budynki Wyższej Szkoły In-

zynierskiej (Politechniki Opolskiej), czyniąc kampus akademicki bardziej atrakcyjnym miejscem zarówno pod względem przestrzennym, jak i organizacyjno-użytkowym. II kampus Politechniki powstaje na terenach powojсковych z budynkami dawnych koszar, na przeciwnym w stosunku do I kampusu skraju miasta. Ich przejęcie w 2001 r. stanowiło jeden z najważniejszych momentów w przestrzennym rozwoju Politechniki. Obiekty uczelni na terenie śródmieścia są rozrzucone w różnych częściach miasta, nie tworząc zarazem zwartego obszaru (Wydział Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej).

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji jest niepubliczną uczelnią, która swoje budynki rozmieściła w różnych częściach śródmieścia. Budowa nowych lub przejęcie i remont istniejących obiektów miała istotny wpływ na fizjonomię miasta. Warto podkreślić, że dzięki budowie nowego obiektu i przebudowie dwóch istniejących, uczelnia odgrywa istotną i pozytywną rolę w kształtowaniu fizjonomii miasta.

Wnioski

Obserwujemy zarówno strategię koncentracji funkcji akademickiej w ścisłym centrum miasta (UO), jak i położenie głównego nacisku na inwestycje w tereny poza miastem (PO).

Likwidacja wielu instytucji w okresie transformacji z jednoczesnym dynamicznym rozwojem szkolnictwa wyższego pozwoliła uczelniom na przejmowanie historycznych obiektów w centrum co było szansą na ich rewitalizację i podniesienie jakości centrum miasta.

Przejęcie, przez funkcję akademicką, terenów w centralnej części w istotny sposób kształtowało strukturę przestrzenną i fizjonomię miasta.

Podobnie jak w wielu innych krajach, funkcja akademicka bardzo często przejmowała kompleksy obiektów wojskowych.